

ԼՂՀ ՀՈԶԱԿՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՍԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾԵՆՈՒՄՔԸ

Լ. Ա. Ադամյան

21-րդ դար մուտք գործած համաշխարհային հանրությունը ականատեսը եղավ 20-րդ դարաշրջանի ավարտին տեղի ունեցած արմատական և աննախադեպ իրադարձություններին: ԽՍՀՄ փլուզումը հանգեցրեց երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծված երկբևեռ համակարգի անկմանը և ակնհայտորեն նվազեցրեց երրորդ համաշխարհային պատերազմի սկսման ռիսկը: Քաղաքական վերլուծաբաններն ու փորձագետներն հապաղեցին իրենց մտահոգությունն արտահայտել ստեղծված իրադրության պայմաններում, քանզի տեղի ունեցավ այն ինչի մասին վաղուց արդեն խոսվում էր Սառնուել Հանդիգտնի «Էադարակրությունների քախումբ» աշխատության մեջ: Աստիճանաբար պարզ դարձավ, որ խորհրդային համակարգի անկումը ոչ այնքան Հերնստի Զուկովյանայի «Պատմության ավարտի» խոստումն էր, որքան աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա մեկ տասնամյակից ավելի նոր պետությունների առաջացումը: Այս փոփոխությունների հետևանքով առաջացած տարածքային բնույթի հակամարտություն իրենց հերթին միջազգային հանրությանը ներթափեցին վիճառարարյա խնդիրների լուծման գործընթացներում: Այդ թվում Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի շուրջ ծագած հակամարտությունը և նրա միջազգայնացումը կարելի է համարել նշված գործընթացների հետևանք: Նոր պետությունների կազմավորման քարտեզներն ենթադրում են հետևյալ անհատականության հետ. որևէ միջազգային իրավունքի երկու հիմնարար սկզբունքներից առավել կարևորը՝ տարածքային ամբողջականությունը, թե՛ ազգերի ինքնորոշման իրավունքը: Սովորաբար, միջազգային ընկերակցությունն ավելի արժեքում է առաջին սկզբունքը, քանզի երկուսում է բազմազգ պետությունների փլուզման անկաշաղկապելի շղթայական ռեակցիայից: Սակայն համաձայն միջազգային իրավունքի Հանաչված մասնագետ Յուրի Բարսեղովի՝ «ՄԱԿ-ի կանոնադրությունը եւ միջազգային-իրավական մի շարք հիմնարար ակտեր հաստատում են, որ ժամանակակից միջազգային իրավունքի տեսանկյունից հենց ժողովրդի համաձայնությունն է դիտարկվում որպես հիմք պետության իշխանության օրինականության (եզիտիմության) համար: Իր հերթին վաղիմիդ կազմիդումը նշել է. «Երկու սկզբունքների՝ տարածքային ամբողջականության և ինքնորոշման իրավունքի, մենամարտը փակուղային ճանապարհ է: Միևնույն ժամանակ, բացի նշվածներից կան նաև այլ , ոչ պակաս կարևոր սկզբունքներ: Օրինակ՝ երկու «երկայա» սկզբունքներ՝ վեճերի խաղաղ կարգավորման և ռաբի սպանալիքի կիրառման բացառում: Երկու սկզբունքների միջև վեճից ավելի արդյունավետ են արագմատիկ, «անսկզբունքային» գործարքները, երբ ինչ-որ մի բանը կարելի է փոխարկել մեկ այլով»: Թերեւս, այս ամենին մնում է ամփայցնել, որ մոլորություն է նաեւ միջազգային իրավունքի սկզբունքներից մեկի գերադասումը սյուսին, միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքների աստիճանակարգ չկա եւ դրանք բոլորն էլ օժտված են միատեսակ միջազգային իրավական ուժով: Լայն ճանաչում է ստացել այն տեսակետը, որ ՄԱԿ-ի կանոնադրության սկզբունքները «jus cogens» բնույթ ունեն, այսինքն բարձրագույն կարգի պարտավորություններ են և չեն կարող վերացվել պետությունների կողմից ոչ անհատապես ոչ փոխադարձ համաձայնությամբ: Ավելի, ՄԱԿ-ը պետք է ապահովի որպեսզի նաև իրեն չանդամակցող պետությունները գործեն այդ սկզբունքներին համապատասխան, քանի որ դա կարող է անհրաժեշտ լինել միջազգային խաղաղության և անվտանգության աբհաբանման համար: Այդ, միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանման, ինչպես նաև միջպետական հարաբերություններում կայունության տեսանկյունից պետության տարածքային ամբողջականության սկզբունքի կարևորությունը չափազանց մեծ է, քայց գերակա չէ: Այն պարտավորեցնում է պետություններին ձեռնադի մնալ ամեն կարգի գործողություններից, որոնք ուղղակի կամ անուղղակի կվտանգեն որիշ պետության տարածքային անձեռնմխելիությունը և քաղաքական անկախությունը: Պետություններին արգելվում է կատարել այնպիսի գործողություններ, որոնք նպատակ են

հետապնդում մասնակիորեն կամ ամբողջովին բայրախ այլ պետության միասնությունը կատարածքային ամբողջականությունը։ Արդի միջազգային իրավունքում տարածքային ամբողջականության սկզբունքը չի բացառում տարածքային փոփոխությունները։ Ավստրիայի և Եվրոպայի դաշնային հանրության սկզբունքը։ Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը բացառում է ինչպես այլ պետության կողմից տարածքի բռնագավառում, այնպես էլ օտար պետության շրջանակներում որևէ ազգին թանկությամբ պահելը։ Այս տեսանկյունից Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ստեղծումը լիովին իրավապահ է, քանզի դա ոչ թե տարածքային ամբողջականության սկզբունքի խախտում է, այլ ինքնորոշման սկզբունքի իրականացում։ ՄԱԿ-ի փաստաթղթերում արտահայտված է ինքնորոշման սկզբունքի նորմատիվային գլխավոր բովանդակությունը։ Այսպես, Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում ընդգծվում է. «Ինքնիշխան և անկախ պետության ստեղծումը, անկախ պետության հետ միասին կամ միավորվելը, կամ ժողովրդի կողմից ազատորեն որոշված ցանկացած այլ բաղադրական կարգավիճակի սահմանում» այդ ժողովրդի կողմից ինքնորոշման իրավունքի իրականացման ճնշող նշան»։ Պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունքը կարգավորում է հարաբերությունները գոյություն ունեցող պետությունների միջև և չի վերաբերում այն դեպքերին, երբ ժողովուրդը ինքնորոշվելով, ստեղծում է իր պետությունը։ Այդ իմաստով դարաբաղյան հիմնախնդրում անելիքը պարզից էլ պարզ է. աշխարհի ցույց տալ, որ դարաբաղյանը զսպելի չեն, որ նրանց բայելիք համապատասխանում են միջազգային իրավունքի ու բարոյականության ընդունված նորմերին, որ չի խախտում սահմանների անձեռնախնդիրության ու տարածքային ամբողջականության սկզբունքները, ցույց տալ, որ Լեռնային Ղարաբաղը մերօրյան Ադրբեյջանական Հանրապետության սահմանները մտցնելն է հակասում սահմանների անձեռնախնդիրության ու տարածքային ամբողջականության սկզբունքներին։ «Լարաբաղը Ադրբեյջանական Հանրապետության տարածք է» միջազգային իրավական փաստարկին կարող է հակադրվել միայն «Լարաբաղը միջազգային իրավունքի տեսանկյունից Ադրբեյջանական Հանրապետության տարածք չէ» միջազգային իրավական փաստարկը։ Լեռնային Ղարաբաղի միջազգային-իրավական կարգավիճակի և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ որպես ինքնավար լուծարման ընթացքում կայացած նորանկախ պետության լեզվախմբության և հետևաբար նրա ճանաչման օրինականության հարցերը որևէ բարդություն չեն ներկայացնում։ 1991 թ. Իր անկախությունը հռչակած ԼՂՀ հետ սահմանակից կամ տարածաշրջանի հետ պատմական առնչություն ունեցող երկրները, բացառությամբ Հայաստանը, միջազգային-իրավական կամ պատմական որևէ հիմք չունի հավակնելու ԼՂՀ կողմից վերահսկվող տարածքներին։

Պարսկաստանի իր իրավունքները կորցրել է Լեռնային Ղարաբաղում 1813 թվականի հոկտեմբերի 12-ին, երբ Գյուլիստանի հայկական միլիթությունում կնքված և միջազգային շրջանակներում լայնորեն հայտնի ռուս-պարսկական պայմանագրով Լարաբաղի և Գանձակի լիազորությունները, որոնք որպես վարչաքաղաքական սիմվոլներ ստեղծված էին հիմնականում Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում, վերջնականապես անցան Ռուսաստանի գերիշխանության ներքո։ Պայմանագրի III-րդ հոդվածում հստակ նշված է «Հոդված III. Նորին Շահական մեծությունը իբրև ապագույց Նորին Մեծության Ամենայն ռուսաց կայսեր նկատմամբ իր տաճած անկեղծ բարեկամության, սրանով հանդիսավոր կերպով ինչպես իր կողմից, այնպես էլ Պարսկական գահի բարձր ժառանգների կողմից, որպես Ռուսաստանյան կայսրությանը պատկանող սեփականություն է ճանաչում Լարաբաղի և Գյանջայի լիազորությունները, որոնք ներկայումս վերածվել են Ելիզավետպոլսկայան անունը կրող նահանգի, ինչպես նաև Շաքիի, Շիրվանի, Դեբենտի Դուբայի, Բաքվի և Թալիշի լիազորությունները սույն լիազորության այն հոդերի հետ, որոնք այժմ գտնվում են Ռուսաստանյան կայսրության իշխանության տակ»։

Ֆարսկան Ռուսաստանի տիրապետությունն Անդրկովկասում և ընթակել է Լեռնային Ղարաբաղում ավարտվեց 1917 թվականին, երբ Հոկտեմբերյան հեղափոխության արդյունքում Ռուսական կայսրությունը թողեց պատմության թատերաբեմը։

1918-1920 թվականներին Լեռնային Ղարաբաղը դե-ֆակտո անկախ, բայց միջազգայնորեն չճանաչված պետական կազմավորում էր օրինական իշխանություններով, որոնք վերահսկում էին երկրում առի բաղադրական, տնտեսական, մշակութային կյանքն ու արաշխովում Լեռնային Ղարաբաղի ինքնապաշտպանությունը արտաքին ռոնձգություններից և առաջին հերթին ինտերվենցիայով Անդրկովկաս ներխուժած թուրքերի ու նրանց սպիանների վրա Բաքվում ստեղծված մուսավաթական Ադրբեյջանական Դեմոկրատական Հանրապետության զինված կազմավորումներից։ Այդ տարիներին դարաբաղյանը ղեկավարատաբար ընտրված իրենց

բարձրագույնս իշխանությունների՝ ազգաբնակչության լիազոր ներկայացուցիչների համալուծարների միջոցով բազմիցս արտահայտել են Հայաստանի Հանրապետության կազմում լինելու իրենց կամքը և մերժել ներատարածքի նկատմամբ մուսավաթական Ադրբեյջանի հավակնությունները։ Միջազգային հանրությունը ի դեմս Ազգերի լիգայի օրինական չի ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ մուսավաթական Ադրբեյջանի հավակնությունները և մերժել է վերջինիս Լիգա ընդունվելու դիմումը հենց այն հիմնավորումով, որ նա իշխանություն ու վերահսկողություն չունի այն տարածքներում, (դա և Նախիջևան էր, և Լեռնային Ղարաբաղը)։ որոնք նա փորձում էր ներկայացնել որպես իրենց՝ նպատակ ունեցած ընդարձակելու ոչ միայն իր տարածաշրջանը, այլև ուղիղ և լայն սահմաններ ունենալ Թուրքիային հետ։ Հարկ է նշել, որ «Ադրբեյջան» բառն այն տարածքների առնչությամբ, որոնք հետագայում մտան Ադրբեյջանական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության կազմի մեջ, սկսել է գործածվել միայն 1918-1920 թվականներին «Ադրբեյջանական դեմոկրատական հանրապետության» հռչակման պահից։ Մինչ այդ, պատմությանը հայտնի է միայն մեկ Ադրբեյջան՝ իրական և Ատրաքտականներ (Ադրադադականը), որը միջին դարերում ձևավորվել և թյուրքական արտասանությամբ դարձել է Ադրբեյջան։ Այժմյան Ադրբեյջանի մահմեդական բնակչությունը մինչև 19-րդ դարը և ռուսական կայսրության օրոք կոչվում էր թաթարներ։ Ռուսական Սևիտակ շարժման լիգեր Ա.Ն. Դենիկինը «Ռուսական խոսվածքային ակնաբևեռներում» պանթյուրքական նոր պետության կազմավորման մասին գրում է. «Ադրբեյջանական հանրապետությունում ամեն ինչ քրիստոնեական էր «ոչ իսկական», սկսած անունից, որ վերցված էր Պարսկաստանի նմանօրինակ մի գավառից։ Արեւմտական տարածք, որ ընդգրկում էր լեզգիական Ձաքաթալան, հայ-թաթարական Բարփի և Նիլավաթուրի նահանգը և ռուսական Մոզանը» և միավորված էր թյուրքական թաթարականությամբ՝ որպես պանթյուրքիզմի և պանիսլամիզմի ամբողջ կոլկիստում»։

1921 թվականին Լեռնային Ղարաբաղի ազգաբնակչության կամաքարտահայտության հիման վրա, նկատել նաև խորհրդային Ադրբեյջանական Հանրապետության միջնդի տարածքների նկատմամբ հավակնություններից հրաժարվելու և Լեռնային Ղարաբաղի պատմ ինքնորոշման իրավունքը ճանաչելու պայմաններում ներկայումսը հեռավոր խորհրդային Հայաստանի անկախությունից մաքուր։

Նույն 1921 թվականի հուլիսի 5-ին Անդրկովկասում Ռուսական կայսրության մեծապետական իրավունքներից հրաժարված Խորհրդայնացված Ռուսաստանը Լեռնային Ղարաբաղում վերջնականապես կողոցրեց իրավունքները այն բանից հետո, երբ իր իսկ պարտադրանքով Ռուսաստանի կոմունիստական բոլշևիկյան կառավարության կողմապաշտ քուրդի (լովլեյուրդ) որոշմամբ այդնե Խորհրդային Հայաստանի մաս դարձած Լեռնային Ղարաբաղը լայն իրավունքներով, մարզային ինքնավարության պետական-իրավական կարգավիճակով ստեղծվեց Խորհրդային Ադրբեյջանական Հանրապետության՝ որպես ոչ ազգային, սուսոլմանների ու հայերի ինտեգրացիոնալ հանրապետության սահմաններ։ Ա.Ստալինի ղեկավարությամբ իստատառվեց Թուրքիային պահանջը, համաձայն կարգի պայմանագրի՝ Լեռնային Ղարաբաղը ստեղծել Ադրբեյջանի կազմի մեջ տալով նրան մարզային ծախայուն ինքնավարություն, ըստ էության կազմավորվեց Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը ԱդրեժՄՀ-ում, որը կազմում է 4400քմ և որը Լեռնային Ղարաբաղի ամբողջ տարածք չէ։ Իրավական տնտեսկետից թեմբև լովլեյուրդի որոշման ամենակարևոր դրույթն այն էր, որ նախատեսում էր ինքնավար մարզը ստեղծել ողջ Լեռնային Ղարաբաղում՝ ներառյալ ինքնորոշման և Հյուսիսային Արցախի շրջանները (այսօր ԼՂՀ-ի վերահսկում է միայն Լեռնային Ղարաբաղի հարավային շրջանները)։ Ահա թե ինչ է ստված փառաբաղություն։ «Եվնեղով մուսուլմանների ու հայերի միջև ազգային հաշտության անհրաժեշտությունից, վերին և Ներքին Ղարաբաղի տնտեսական կապից, Ադրբեյջանի հետ նրա մշտական կապից՝ Լեռնային Ղարաբաղը լողնել ԱդրեժՄՀ սահմաններում՝ նրան տալով լայն մարզական ինքնավարություն»։ նրա կազմի մեջ մտնող Շուշի վարչական կենտրոնով։ Այդ որոշումը ապօրինի ճանաչելու դեպքում ողջ Լեռնային Ղարաբաղը և ոչ թե նրա մի մասի վրա հետագայում ստեղծված ինքնավար մարզը պետք է դիտվի Հայաստանից թեմազալված տարածք։ Նույն որոշումը օրինական ճանաչելու դեպքում այն պետք է հալածաբանից միջպետական բազմակողմ պայմանագրին։ Եթե որոշումն ընթանի այնպես, ինչպես այն գրված է, ապա դժվար չէ նկատել, որ

Ղարաբաղը չի դիտարկվում որպես Ադրբեյջանի մաս, «Ադրբեյջանի հետ Ղարաբաղի մշտական տնտեսական կապի մասին» փաստարկում Ղարաբաղը և Ադրբեյջանը դիտարկվում են որպես աշխարհագրորեն տարբեր տարածքներ (ինչպես Լեռնաստանը և Դեմանանիան)։

Լեւոնային Ղարաբաղը թողնվում է ոչ թե Ադրբեյջանի, այլ Ադրբեյջանի խորհրդային Մոզիպիստական Հանրապետության սահմաններում (որոշման մեջ հստակ տարբերակված են աշխարհագրական և պետական կազմավորման անվանումներ):

Որոշման համաձայն Լեւոնային Ղարաբաղին Շուշի վարչական կենտրոնով «Ադրբեյջանի սահմաններում» տրված է «այն մարզային ինքնավարության» պետական-իրավական կարգավիճակ:

Ադրբեյջան ստեղծվում է ոչ թե որպես կովկասյան թաթարների (այդպիսին էր այդ տարիներին Ադրբեյջանի թուրքերի ազգային ինքնանվանումը) ազգային պետություն, (այդ դեպքում այն կէջվեր կովկասյան Թաթարական ՍՍՀ), այլ որպես հայ-մուսուլմանական պետություն, որտեղ հայերին, «մենվով մուսուլմանների և հայերի միջև ազգային հայտնության անհրաժեշտությունից» հնարավորություն է տրվում Լեւոնային Ղարաբաղում ունենալ լայն իրավունքներով ինքնավարություն՝ որպես ադրբեյջանահայության պետական-իրավական պաշտպանվածության լրացուցիչ նշանակիչ:

Խորհրդային Ադրբեյջանական Հանրապետության իրավունքները Լեւոնային Ղարաբաղում դադարեցին 1991 թվականի օգոստոս-հոկտեմբեր ամիսներին, երբ առանց իրավահաջորդի դադարեց գոյություն ունենալ որպես հայերի ու մուսուլմանների «միասնական պետական միություն» հիմնված խորհրդային այդ հանրապետությունը: Նույն ամիսներին ապարդի իշակ Ադրբեյջանական Հանրապետությունը 1991 թվականի օգոստոսի 30-ին ընդունեց անկախության վերականգնման Հռչակագրով և 1991 թվականի հոկտեմբերի 18-ին ընդունված պետական անկախության Սահմանադրական ակտով հիւսիսարեւելյան խորհրդային Ադրբեյջանի իրավահաջորդությունից և վերադառնալով 1918-1920 թվականների իրողություններին, վերականգնեց Ազգային Լիգայի կողմից դե-յուրե չճանաչված մուսավաթական Ադրբեյջանական Հանրապետության պետականությունը, որը չունեւ ճանաչված, լեգիտիմ սահմաններ և չէր վերահսկվում ոչ Լեւոնային Ղարաբաղը, ոչ Լ Նախիչևանը:

1991 թվականի սեպտեմբերի 2-ին հռչակվեց Լեւոնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ԼՂՀ կապակցի է այն տարածքների մի մասի վրա, որոնց նկատմամբ նախկին Ադրբեյջան իրավահաջորդությունից հրաժարված և մուսավաթական Ադրբեյջանի պետականությունը վերականգնած Բաքուն գործող բազմակողմ միջազգային պայմանագրերի համաձայն կորցրել էր իր իրավունքները: Ադրեն 1991 թվականի հոկտեմբերին Լեւոնային Ղարաբաղը (որը Լեւոնային Ղարաբաղը և Նախիչևանը) **ԼՂՀ-ի պայմանագրի** (1921 թվականի հոկտեմբեր) և Կովբյուրդի որոշման համաձայն նորանկախ Ադրբեյջանական Հանրապետության տարածքները չէին ղե-յուրե: Ըստ Լուրյան միակ Հայաստանի Հանրապետություն և էր, որ կայող էր որպես խորհրդային Հայաստանի իրավահաջորդ վերադրել Ղարաբաղի փողովորդի վճիռը: Սակայն ՀՀ-ը գերադասեց չբարդացնել իրավիճակը տարածաշրջանում և համաձայնել դե-յուրե իրեն պատկանող տարածքներում ԼՂՀ կապակցմանը:

Թերևս վերջին չբաժնում հաճախ է խոսվում այն մասին, որ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հիմնական սկզբունքը ազգերի ինքնորոշման իրավունքի միջազգային ճանաչումը կլինի: Վերջին իրադարձությունները մեկնաբանող շատ քաղաքագետներ և վերլուծաբաններ այն համակարծիքն են արտահայտում, որ ազգերի ինքնորոշման իրավունքը ակնյայտ առավելություն ունեցավ տարածքային ամբողջականության ճանաչման սկզբունքի նկատմամբ, ինչի մասին վկայում է Կոստոյի, Հարավային Օսեթիայի և Աբխազիայի անկախության ճանաչումը, և ինչի հետևանքով էլ խուճապ է առաջացել Բաքվում, որովհետև առաջին անգամ կասկածի տակ է դրվում տարածքային ամբողջականության սկզբունքը: Չի բացառվում, որ մոտ ապագայում Կոստոյի, Հարավային Օսիայի մի Աբխազիայի անկախությունը ճանաչելու նախադեմքերը գուցե և կարող են ավելի արագացնել և հեշտացնել մյուս սառնեցման հակամարտությունների լուծումը կամ ընդհակառակը բարդացնելը: Բայց պատմության փորձը մեզ հիշեցնում է այն դառը և ցավալի իրողության մասին, որ աշխարհի գերտերությունները նմանադրյալ վիճահարույց հիմնախնդիրներն լուծելիս և իրենց որոշումները կայացնելիս առաջնորդվում են նախապատվությունը տալով ոչ թե սահմանների անձեռնմխելիության ու տարածքային ամբողջականության սկզբունքին կամ ազգերի իրավահավասարության և ինքնորոշման սկզբունքին, այլ նրանք այս կամ այն սկզբունքն ընդունում ու կիրառում են միայն այն դեպքում, եթե դա բխում է նրանց ռազմավարական շահերից ու աշխարհաքաղաքական նպատակահարմարությունից, քանզի սկզբունքների բաղդատումն կամ նրանց՝ առաջնային և երկրորդային հերթականությունները վերագրելը ըստ Լուրյան կրում են ձևական բնույթ: Այս է վկայում նաև Լեւոնային Ղարաբաղի կարգավիճակի վերաբերյալ բազմիցս լսված այն

